

Úvod do syntaxe

Lucie Medová

Týden 1, 25. února 2009

1 Než začneme (Zahřívací kolečko)

Jazyk lze nahlížet z mnoha odlišných pohledů.

- zvuková složka jazyka: **fonetika** (zkoumá zvuk jako takový: činnost mluvních orgánů, charakter zvuku a jeho hodnocení sluchem) a **fonologie** (zvukový systém daného jazyka)
- struktura slova: **morfologie** (ohýbání, skloňování) a slovtvorba
- obvyklá slovní spojení, slova: **lexikologie**
- struktura vět: **skladba**
- struktura textu: **textologie**
- struktura významu: **sémantika**

Tento semester nám jde o skladbu (syntax). V syntaxijde o

1. skládání slov do vět – věta
2. skládání slov do větších celků – souvětí
3. ‘modifikaci vět’ podle komunikační situace – výpověď

2 Co je věta?

2.1 Propozice

- propozice (proposition) – obsah věty: o něm se dá říct, zda je pravdivý či nepravdivý

- (1)
 - a. Karel má zelené sako.
 - b. Stojím v místnosti.
 - c. Sylvie si prohrábla oranžové vlasy.

Daneš *et al.* (1987):9(2.1)

- (2) propozice v (1-a) vyjádřena jinak
 - a. Svrchní mužský oděv patřící Karlovi má barvu pozdně letní borovice.
 - b. Charles has a green jacket.
 - c. Carlo ha una giacca verde.
 - d. U Karla zelenoj pidžak.
- (3) propozici lze vyjádřit jinak
 - a. Maminka pochválila Aničku.
 - b. Anička byla pochválena od maminky.

2.2 Věta

- věta (sentence) – abstraktní model generalizovný z výpovědí, které mají stejnou formu

- (4) forma: S(subjekt) V(erbum)
- Karel zakopl.
 - Sylvie zoranžověla.
 - Já jsem usnula.
 - Tráva zetlela.

2.3 Výpověď

- výpověď (utterance) – věta zakotvená v komunikační situaci (jinými slovy, všechno, co řeknu / napíšu)

- (5) Jedna věta, čtyři výpovědi
- On₁ ji₅₆ kopl.
 - On₁ ji_♣ kopl.
 - On₃₈ ji_♣ kopl.
 - On₈₀ ji_♣ kopl.

Karlík *et al.* (1995):369-372

2.4 A tohle?

- (6)
- Bezbarvé zelené myšlenky zuřivě spí.
 - Colorless green ideas sleep furiously.
- (7)
- Veselé oranžové myši odporně páchnou.
 - Teplé jarní kabáty zdánlivě podraží.
 - A1 A2 S Adv V

(Chomsky (1957):15(1))

Chomsky ukazuje, že (7-b) je syntakticky správně utvořena – a přesto nedává smysl. Z toho plyne, že termín ‘gramatičnost musí být nezávislý na významu věty, a tím pádem syntax a sémantika jsou de facto na sobě nezávislé.

3 Syntaktický model: Generativní syntax

Od pol. 50 let Noam Chomsky a spolupracovníci vyvinuli syntaktický model známý pod různými přezdívkami^{1,2} (ale princip je v podstatě stále tentýž):

- Transformational (Generative) Grammar (transformační (generativní) gramatika)
- (Extended) Standard Theory ((rozšířená) standardní teorie)
- Government and Binding G&B (řízenost a vázání)
- Principles and Parameters P&P (principy a parametry)
- Minimalism MP (minimalismus, minimalistický program)

¹Sekce 3 a 4 jsou částečně modelovány podle Carnie (2002):kap.1

²Na původních idejích jsou ještě konstituovány Lexical Functional Grammar (LFG) a Head Driven Phrase Structure (HPSG).

Základní idea GG je ta, že věty jsou vytvářeny v našem podvědomí (nějakou jeho částí zodpovědnou za jazyk) pomocí pravidel a procedur (ne příliš odlišných od procedur v počítačových programech). Tyto pravidla a procedury jsou tedy součástí našeho vybavení jako lidí (oproti jiným primátům, například) – jsou tedy součástí našeho poznávacího (kognitivního) systému. Cílem generativního přístupu k jazyku je najít *model* tohoto kognitivního modelu zodpovědného za jazyk v našem podvědomí. Jinými slovy, jde nám o to najít to, co už *víme* o jazyce, s čím jsme se narodili a co nám umožňuje si jazyk osvojit. Toto se obvykle nazývá **Univerzální gramatika** (UG).

4 A jak víme, že UG existuje?!?

4.1 Osvojit si vs. naučit se

Děti se jazyk neučí; děti si jazyk osvojují (acquire; language acquisition). To v dospělém věku (později než v 6 letech, přibližně) se jazyk musíme učit (learn). Těžce. Budeme tedy rozlišovat mezi termínem *znalost* a termínem *vědomost*, jak to dělá kognitivní věda (psychologie). To rozlišení je determinováno tím, jak se nám dané ‘věci’ dostalo:

- Vědomost je vědění, které jsme se vědomě *naučili*: jak počítat zlomky, jak rozebrat mobil, syntaktické vztahy jako determinace a predikace, principy organické chemie, etc.
- Znalost je vědění, o které jsme ‘nestáli’, a přesto je máme: *osvojili* jsme si je nevědomě: schopnost jazyka, schopnost myšlení, schopnost poznávání, etc.

Mluvíme o podvědomé znalosti. Když 4 letý Američan tvoří větu, nemyslí na to, že angličtina je striktně SVO³ jazyk a tedy subjekt musí být ve větě první. Na rozdíl od české mluvčí, která produkuje v angličtině vesele věty (8-a).

- (8) a. *In Africa live elephants.
v Africe žijí sloni
Míněno: ‘V Africe žijí sloni.’
b. Elephants live in Africa.

Námítka: ale to je proto, že 4 letý Američan nikdy takovou větu jako je (8-a) neslyšel!

4.2 Popudová nouze

Námítka je to dobrá, ale neobstojí: děti produkují věty, které nikdy předtím neslyšely. Existuje nekonečné množství *možných* vět. Nikdy jste neslyšeli všechny věty, které má daný jazyk potenciál vytvořit. A přesto jste schopni (co vy, ale váš 3 letý synovec!) vytvářet věty, které jsou součástí daného jazyka. To nás vrací zpátky k mystériu UG: Jak to, že toho víme tolik s tak nuzným⁴ vstupním vkladem?

Uvědomme si: dítě nikdy neslyší a neuslyší všechny věty daného jazyka. Tedy není možné operovat s tím, že dítě bude ‘opakovat’ ty věty, které už někdy slyšelo. Ano, bude opakovat takové věty, ale – a to hlavně – bude vytvářet věty jiné, neslyšené (dost možná i předtím nevyslovené).

4.3 Papežštější než papež

Navíc, přesné jazykové instrukce (které my jako jedinci učící se jazyk oceníme) nechávají děti úplně chladnými. Děti totiž vytvářejí *jazyk* systematicky: s výjimkami se musejí poprat. Ergo, musí existovat něco, co jim umožňuje ‘generovat’ systém – a tomu říkáme Univerzální gramatika.

Child: Want other one spoon, Daddy.

Father: You mean, you want THE OTHER SPOON.

Child: Yes, I want other one spoon, please, Daddy.

Father: Can you say ‘the other spoon’?

³SVO znamená, že v daném jazyce S(ubjekt) předchází V(erbum = sloveso) a oba jsou následováni O(bjektem). Čeština je v podstatě taky SVO jazyk: neutrální věta v češtině bude mít pořádek slov Subjekt (Podmět) – Verbum (Přísudek) – Objekt (Předmět). Ale není to jediný možný pořádek slov v češtině, jak hbitě postřehnete.

⁴V literatuře se k tomuto problému odkazuje jako k ‘poverty of stimulus,’ což snad odpovídá českému sousloví popudová nouze.

Child: Other...one...spoon.
 Father: Say... 'other'.
 Child: Other.
 Father: 'Spoon.'
 Child: Spoon.
 Father: 'Other... Spoon.'
 Child: Other... spoon. Now give me other one spoon?

(Pinker (1995):281)

Child: Mamma isn't boy, he a girl.
 Mother: That's right.
 Dítě: Maminka není kluk, on je holka.
 Matka: To je pravda.

Child: Mummy, Sally hitted me.
 Mother: She hit me.
 Child: Oh, you too! Isn't that
 horrible?

(Pinker (1995):280)

(Pinker (2008))

(9) Anička: Já si to musím vzemout.
 Dědeček: Vzt, Aničko.
 Anička: Vzemout.

(10) Anička: Lúco, Madla mi vezmla motolku.
 Maminka: Vzala, Aničko.
 Anička: (s velikou nelibostí) ... vzala.

5 O co jde

Jakkoli jde o jazyk jak v tradiční syntaxi, tak v generativní gramatice, každý z těchto přístupů usiluje o něco jiného. Klasická česká syntax usiluje o popis jednoho konkrétního systému (češtiny), generativní gramatika se snaží najít model univerzální gramatiky. Navíc, každý z přístupů používá jiných metod.

References

- Carnie, A. (2002). *Syntax: A Generative Introduction*. Blackwell Publishers.
 Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton, The Hague.
 Chomsky, N. (1966). *Syntaktické struktury*. Academia Praha. Překlad: Zdeněk Hlavsa, František Daneš a Eva Benešová.
 Daneš, F., M. Grepl, and Z. Hlavsa (1987). *Mluvnice češtiny 3. Skladba. (Czech Grammar 3. Syntax.)*. Academia Praha.
 Karlík, P., M. Nekula, and Z. Rusínová (1995). *Příruční Mluvnice Češtiny (Czech Reference Grammar)*. Lidové Noviny.
 Pinker, S. (1995). *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*. HarperPerennial.
 Pinker, S. (2008). *Slova a pravidla (Words and Rules)*. Academia Praha.